

Educational Routes

Vol 1, No 2 (2025)

Εκπαιδευτικές Διαδρομές



Η αγωγή των πρωτόγονων ανθρώπων

ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΠΑΖΑΝΗ

doi: [10.12681/edro.39577](https://doi.org/10.12681/edro.39577)

Copyright © 2025, ΕΥΓΕΝΙΑ ΜΠΑΖΑΝΗ



This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/).

Η αγωγή των πρωτόγονων ανθρώπων

Ευγενία Μπαζάνη
Εκπαιδευτικός ΠΕ70
Διευθύντρια 13^{ου} Δημοτικού Σχολείου Χαλανδρίου
mpazaneeeugenia@gmail.com

Περίληψη

Η νοσταλγία του πολιτισμένου ανθρώπου για την επιστροφή σε μια “πρωτόγονη” εποχή φαίνεται να είναι τόσο παλιά όσο και η πολιτισμένη ικανότητά του για ενδοσκόπηση. Αν η τάση για το πρωτόγονο που ξεκινά από τους αρχαίους χρόνους και φτάνει ως τις αρχές του αιώνα μας, δημιουργεί στον πολιτισμένο άνθρωπο ένα δίλημμα ολοένα και περισσότερο εσωτερικευμένο και εναγώνιο, τότε μπορούμε να πούμε πως η τάση αυτή παραμένει αμείωτη ακόμα και σήμερα. Η αγωγή είναι το βασικό γνώρισμα της ανθρωπότητας: είναι η εκδήλωση και ενέργεια, η οποία χαρακτηρίζει καλύτερα το ανθρώπινο γένος: είναι το φαινόμενο το οποίο επέτρεψε στον άνθρωπο να πραγματοποιήσει την πνευματική εξέλιξή του και να εξασφαλίσει διαμέσου των αιώνων τη μετάδοση στις επερχόμενες γενιές όλων των προόδων και επιτευγμάτων των προηγούμενων γενεών. Τον περασμένο αιώνα, οι διάφοροι ερευνητές έστρεψαν την προσοχή τους προς διάφορους λαούς, που μόλις τότε είχαν ανακαλυφθεί, ξεχασμένοι και απομονωμένοι στο περιθώριο των πολιτισμών ή άγνωστοι παντελώς στον υπόλοιπο γνωστό κόσμο. Οι λαοί αυτοί ζούσαν μια φυσική ζωή, χωρίς ιδιαίτερα γνωρίσματα ανώτερου τεχνολογικού πολιτισμού. Επρόκειτο για τους λαούς που ζούσαν απομονωμένοι σε διάφορες περιοχές της Αφρικής, της Ασίας, της Αμερικής (Εσκιμώοι) και των νήσων του Ειρηνικού Ωκεανού (Ωκεανία, Μελανησία). Από την εξεύρεση αυτών των λαών που ονομάστηκαν *πρωτόγονοι* και από την καταγραφή των αντιλήψεών τους, ανέκυψαν διάφορες θεωρίες περί προέλευσης της θρησκείας. Είναι αλήθεια, ότι η ζωή των πρωτόγονων λαών έχει τύχει ιδιαίτερης προσοχής από τους πολιτισμένους και έχουν γίνει πολλές μελέτες για αυτούς.

Λέξεις-κλειδιά: αρχαίοι χρόνοι, πρώτος άνθρωπος, αγωγή, πολιτισμός

The education of primitive people

Abstract

Civilized man's nostalgia for returning to a "primitive" age seems to be as old as his civilized capacity for introspection. If the tendency towards primitiveness, which begins in ancient times and reaches the beginning of our century, creates in civilized man a dilemma that is increasingly internalized and agonizing, then we can say that this tendency remains undiminished even today. Education is the basic characteristic of humanity; it is the manifestation and energy which best characterizes mankind; it is the phenomenon which has enabled man to carry out his spiritual evolution and to ensure through the centuries the transmission to future generations of all the advances and achievements of previous generations. Over the past century, researchers have turned their attention to various peoples who had only just been discovered, forgotten and isolated on the margins of civilizations or completely unknown to the rest of the known world. These peoples lived a natural life, without special features of superior technological civilization. These were the peoples who lived isolated in various regions of Africa, Asia, America (Eskimos) and the islands of the Pacific Ocean (Oceania, Melanesia). From the finding of these peoples who were called primitives and from the recording of their perceptions, various theories about the origin of religion emerged. It is true that the life of primitive peoples has received special attention from the civilized and many studies have been done on them.

Keywords: ancient times, first man, education, culture

Εισαγωγή

Η πρωτόγονη εποχή αναφέρεται σε οικουμενικά ανθρώπινα χαρακτηριστικά, την ανάγκη του ανθρώπου αφενός να επιβιώσει μέσα από στοιχειωδώς οργανωμένα κοινωνικά σχήματα και αφετέρου να ανταποκριθεί στις φιλοσοφικές και μεταφυσικές του ανησυχίες. Η νοσταλγία του πολιτισμένου ανθρώπου για την επιστροφή σε μια “πρωτόγονη” εποχή φαίνεται να είναι τόσο παλιά όσο και η πολιτισμένη ικανότητά του για ενδοσκόπηση.

Αυτό που γενικά χαρακτηρίζει την ανθρώπινη φύση, είναι πως το καθετί που μάς φέρνει κοντύτερα σε μια αυξημένη πρόοδο, συνοδεύεται από ανησυχίες και αμφιβολίες αναφορικά με τη συνολική πολιτιστική εξέλιξη. Αν η τάση για το πρωτόγονο που ξεκινά από τους αρχαίους χρόνους και φτάνει ως τις αρχές του αιώνα

μας, δημιουργεί στον πολιτισμένο άνθρωπο ένα δίλημμα ολοένα και περισσότερο εσωτερικευμένο και εναγώνιο, τότε μπορούμε να πούμε πως η τάση αυτή παραμένει αμείωτη ακόμα και σήμερα.

1. Ιστορική αναδρομή

Κάτι καινούριο ήρθε στον κόσμο μαζί με τον άνθρωπο, μια ψυχική ενέργεια ζωής διαφορετική από οποιαδήποτε προηγούμενη έκφρασή της. Ο πρώτος άνθρωπος, που τα ίχνη του αποκαλύφθηκαν, αποκαλείται παλαιολιθικός, πράγμα που σημαίνει ότι διαμόρφωσε εργαλεία από πέτρα και παρόλο που ελάχιστα κατάλοιπά του έχουν βρεθεί, η παρουσία του έχει αποδειχθεί με την ανακάλυψη των πέτρινων εργαλείων του από μυτερό σχιστόλιθο. Τα όπλα και τα εργαλεία του ανθρώπου, ξεκινώντας από τα πιο άτεχνα και χοντροκομμένα, άρχισαν να δείχνουν πιο λεπτή επεξεργασία και να εμφανίζουν προσπάθειες διακόσμησης. Παράλληλα ο άνθρωπος άρχισε να σκαλίζει εικόνες στους βράχους.

Η παλαιολιθική περίοδος χωρίζεται στην πρωτόγονη και στη δευτερεύουσα, με πιο λεπτή εργασία στην πέτρα, όπου ακόμη τα ίχνη της ύπαρξης του ανθρώπου έγιναν πιο πολλά και πιο διαδεδομένα. Η πρωτόγονη υπο-περίοδος είναι ακόμη γνωστή στους επιστήμονες σαν κέλλαινος κι αυτοί που μελετούν φυλετικές ομάδες, έχουν φτάσει στο συμπέρασμα, ότι υπήρξαν τουλάχιστον είκοσι ομάδες που επιβίωσαν στη σφαίρα μας σε αυτό το στάδιο του πολιτισμού, αν και ζούσαν κάτω από την κυριαρχία μιας ανώτερης φυλετικής ομάδας (Μοντεσσόρι, 1980:77).

Ο άνθρωπος έχει σχετικά ελάχιστη δύναμη, με το γυμνό του δέρμα, άοπλος και μειονεκτώντας σωματικά απέναντι σε πολλά θηλαστικά, αλλά τού δόθηκε το πνεύμα, επειδή είναι προορισμένος να εκτελέσει ένα σημαντικό έργο δημιουργίας. Το νέο του όπλο ήταν πνευματικό. Έτσι, πάλευε με επιτυχία στις δυνάμεις της φύσης και τις καθυπόταξε στους δικούς του σκοπούς. Το νέο του όπλο αποδείχθηκε, ότι ξεπερνούσε όλα τα άλλα σε αποτελεσματικότητα και με τον καιρό ήρθε η ανωτερότητα πάνω από όλα αυτά. Όχι αποκτώντας πιο γερά χέρια και πόδια, αλλά ισχυρότερο μυαλό και πάνω από όλα φαντασία.

Υπήρξαν τρεις περίοδοι παγετώνων, με διαστήματα μεταξύ τους. Η πρώτη και δεύτερη ήταν μεγαλύτερες σε διάρκεια κι έφτασαν πολύ πέρα, στο Νότο. Όχι πολύ πριν την άφιξη του ανθρώπου, τα Ιμαλάια και οι Άλπεις ύψωναν τις κορυφές τους και ο Ειρηνικός Ωκεανός είχε σχηματιστεί, ενώ μεγάλες μάζες στεριάς είχαν καταποντιστεί. Περιοχές που πριν ήταν ενωμένες, απομονώθηκαν. Στην τρίτη περίοδο των παγετώνων, η γη καλύφθηκε και πάλι με πάγους, αλλά τώρα λιγότερο προς τα νότια. Ανάμεσα στις Άλπεις και στον Καύκασο απλωνόταν ένας διάδρομος με χαμηλή θερμοκρασία, όπου οι άνθρωποι κατοίκησαν.

Στη διάρκεια αυτών των παραγμένων εποχών οι άνθρωποι ζούσαν ανάμεσα στα σεντόνια των πάγων, το πιο πολύ στα δάση και πλάι σε ρυάκια, γειτονεύοντας με τεράστια μαμούθ, με τίγρεις, με ελάφια και ζαρκάδια, αλλά και με μικρά άλογα. Αυτοί οι πρώτοι άνθρωποι ήταν γίγαντες, με ελάχιστη ακόμη εξυπνάδα, παρόλο που χρησιμοποιούσαν χοντροφτιαγμένα εργαλεία. Μετά το 50.000 π.Χ. μια μικρότερη και πιο έξυπνη ράτσα εμφανίστηκε, που χρησιμοποιούσε κομμάτια από πέτρα σαν μαχαίρια και που τα διαμόρφωνε με κάποια ευστροφία. Η τροφή των ανθρώπων αυτών ήταν αγριοφράουλες, ρίζες χόρτων, σαλιγκάρια, σαύρες, αυγά και βάτραχοι· στην πραγματικότητα ήταν παμφάγοι. Ο πρωτόγονος άνθρωπος με την αποθήκευση της τροφής και με τη χρήση τρόπων διατήρησης του ψαριού, προσχεδιάζει το μέλλον κι αποφεύγει το θάνατο από την πείνα της εποχής (Χάντφελντ, 1979: 216).

Στη διάρκεια της τρίτης περιόδου των παγετώνων, τα ζώα, όπως και οι άνθρωποι ζούσαν σε σπήλαια για να προφυλαχτούν κι ένας πολύ επικίνδυνος γείτονας ήταν η μεγάλη αρκούδα των Σπηλαιών. Καθώς οι πάγοι αποτραβιούνται, άνθρωποι και ζώα άρχισαν να ξαναγυρίζουν στα δάση και οι άνθρωποι ζούσαν με το κυνήγι. Η τέχνη άρχισε να κάνει την εμφάνισή της, αγάλματα φτιάχτηκαν και κεφάλια αλόγων και άλλων ζώων χαραχτήκαν στους βράχους. Περιδέραια και άλλα στολίδια, μαζί με όπλα και εργαλεία νοικοκυριού, άρχισαν να θάβονται μαζί με τους νεκρούς, που συχνά τούς βρίσκουμε σε καθιστή στάση με τα γόνατα διπλωμένα κάτω από το σαγόνι.

Μεταναστευτικοί λαοί πήγαν προς τα βορεινά από την Αφρική, φέρνοντας μαζί τους λιοντάρια και προς τα δυτικά από την Ασία, φέρνοντας μεγάλα άλογα. Έφτασαν άνθρωποι που δεν ήταν πια πρωτόγονοι, αλλά επεξεργάζονταν τα κόκαλα και τα κέρατα των ζώων, αντί για την πέτρα, χρησιμοποιούσαν βελόνες από κόκαλο για να ράβουν και καμάκια κι ακόνια για να ψαρεύουν. Υπήρχε κιόλας ένα εμπόριο από τέτοια είδη πολυτελείας και καλλιτεχνικής ομορφιάς, ιδιαίτερα εκείνων που

κατασκευάζονταν στην Αίγυπτο. Όπως συνήθως, τα άχρηστα πράγματα ήταν αυτά που ικανοποιούσαν τις πνευματικές κι αισθητικές ανάγκες του ανθρώπου, και όχι τα χρήσιμα, εκείνα που αγοράζονταν και που για να τα αποκτήσουν οι άνθρωποι, διακινδύνευαν ακόμα και τη ζωή τους.

Ο «Χόμο Σάπιενς», ο σοφός άνθρωπος κατάφερε να επιβιώσει και μπόρεσε να καλλιεργήσει το πλούσιο και γόνιμο έδαφος, εξημερώνοντας και κρατώντας κοντά του ζώα, που θα μπορούσαν να τον βοηθήσουν και έχοντας τα σκυλιά για να τα φυλάγουν. Ο άνθρωπος ήταν κύριος πάνω σε όλα, ντυνόταν με δέρματα ή με μάλλινα ρούχα από μαλλί προβάτου, είχε για όπλα το τόξο και τα βέλη και για στολίδια το νεφρίτη λίθο, το χρυσάφι και τον μπρούντζο, ενώ έφτιαχνε καλλιτεχνικά κεραμικά για οικιακή του χρήση. Ήταν ένας προοδευτικός πολιτισμός αυτός κι ο άνθρωπος χωρίστηκε έτσι σε δύο τύπους, το βασικό και τον καλλιεργητή της γης, που θα συγκρούονταν μεταξύ τους επί πολλούς αιώνες (Μοντεσσόρι, 1980:81).

2. Η αγωγή στην πρωτόγονη εποχή

2.1. Έννοια και μορφή της αγωγής των πρωτόγονων

Η αγωγή είναι το βασικό γνώρισμα της ανθρωπότητας· είναι η εκδήλωση και ενέργεια, η οποία χαρακτηρίζει καλύτερα το ανθρώπινο γένος· είναι το φαινόμενο το οποίο επέτρεψε στον άνθρωπο να πραγματοποιήσει την πνευματική εξέλιξή του και να εξασφαλίσει διαμέσου των αιώνων τη μετάδοση στις επερχόμενες γενιές όλων των προόδων και επιτευγμάτων των προηγούμενων γενεών.

Είναι αλήθεια, ότι η αγωγή, ως οργανωμένος θεσμός, δεν υφίσταται στους πρωτόγονους λαούς (Ξεγάλου & Παπαγεωργίου, 1969:10). Η οργανωμένη και κατά σχέδιο αγωγή είναι μια κατάκτηση της ανθρωπότητας, μια ενέργεια η οποία προϋποθέτει άνεση, ελευθερία και ανεξαρτησία το ανθρώπου έναντι των βασικών βιοτικών αναγκών του. Πράγματι ο άνθρωπος εφόσον παραμένει δέσμιος των καθημερινών φροντίδων της ζωής του, εφόσον ολόκληρη τη ζωτικότητά του την απορροφά η προσπάθεια για την εξασφάλιση της τροφής, της ασφάλειας, της άμυνάς του έναντι των κινδύνων, δεν μπορεί να σκεφτεί πέρα των άμεσων αυτών αναγκών του και να φροντίσει για τη μόρφωσή του.

Με την έννοια αυτή η αγωγή δεν εμφανίστηκε από την αρχή, ως ιδιαίτερος θεσμός, παρά μόνο όταν ο άνθρωπος κατόρθωσε να ανέλθει σε κάποιο επίπεδο πολιτισμού και να εξασφαλίσει μια ζωή περισσότερο ήσυχη, άνετη και ασφαλή. Στους πρωτόγονους η παράδοση διευθύνει τη ζωή τους. Η οικογένεια ασκεί

σημαντική επίδραση στα παιδιά και διευθύνει απολύτως τις τύχες τους. Τα παιδιά των πρωτόγονων διαπαιδαγωγούνται εντός της οικογένειας. Αιτία της αγωγής αυτής είναι η προσπάθεια του πρωτόγονου να αμυνθεί έναντι των ποικίλων εχθρών του και των απειλών της φύσης και η προσπάθειά του να ικανοποιήσει τις ανάγκες του. Ως μέσο δε αγωγής χρησιμοποιεί το παράδειγμα και τη μίμηση.

Το παιδί στην προσπάθειά του να ικανοποιήσει τις βιοτικές ανάγκες του και να χρησιμεύσει στην οικογένεια και τη φυλή, μιμείται τα έργα των ενηλίκων, κυνηγάει, τρέχει, αναρριχάται, ασχολείται με ό,τι παρατηρεί να ασχολούνται οι ενήλικες, χορεύει, αργότερα δε συνεργάζεται και συμμετέχει στις εργασίες των γονέων του. Με αυτό τον τρόπο οι νέοι των πρωτόγονων λαών της Αφρικής, της Αυστραλίας, της Ινδονησίας – δια της μίμησης και της συμμετοχής στα έργα των ενηλίκων – μαθαίνουν να ρίπτουν το ακόντιο, να χρησιμοποιούν τα λίθινα εργαλεία, την ασπίδα, το δίκτυο και τις κάθε είδους παγίδες για τη σύλληψη των ζώων, να αναρριχώνται στα δέντρα. Αφετέρου οι νέες ακολουθώντας και παρατηρώντας τις μητέρες τους μαθαίνουν να εκτελούν γυναικεία και άλλα έργα.

Ταυτόχρονα οι νέοι συμμετέχουν στην κοινή ζωή, στα έθιμα και τις συνήθειες των ενηλίκων, γεγονός το οποίο τούς υποβοηθάει να μυηθούν στις ιδέες, τις πεποιθήσεις, τη συμπεριφορά και τις θρησκευτικές δοξασίες των ανθρώπων του περιβάλλοντός τους. Τα δικαιώματα και τα καθήκοντα, οι απαγορεύσεις, ο σεβασμός και τα «ταμπού», τα οποία παρατηρούν και διαπιστώνουν οι νέοι, τούς διδάσκουν στην πράξη, με τη συμμετοχή τους στις κοινές θρησκευτικές τελετές, τι πρέπει να τηρούν και τι να αποφεύγουν.

Τέλος, σε ορισμένη ηλικία, η οποία ποικίλλει από φυλή σε φυλή, πραγματοποιείται με ειδική τελετή η μύηση των νέων στη ζωή των ενηλίκων, γεγονός το οποίο σημαίνει το τέλος της εφηβικής ηλικίας και την είσοδό τους στην ομάδα των ώριμων.

2.2. Σκοπός και χαρακτηριστικά της αγωγής των πρωτόγονων

Ο σκοπός της αγωγής των πρωτόγονων είναι *η κατευθείαν προσαρμογή του ατόμου στην κοινωνική ομάδα όπου ζει, η πρακτική άσκηση της ζωής, με την οποία αναπτύσσονται και ισχυροποιούνται οι φυσικές σωματικές δυνάμεις* (Ξεκάλου & Παπαγεωργίου, 1969:14).

Πράγματι μόνο κατά τη μικρή παιδική ηλικία είναι ελεύθερος ο πρωτόγονος άνθρωπος. Μετά την περίοδο αυτή απορροφάται παντελώς από την ομάδα των ενηλίκων. Το παιδί των πρωτόγονων, το οποίο κατά τα πρώτα έτη της ζωής του είναι σχετικά ελεύθερο, εφόσον εισέρχεται στη ζωή των ενηλίκων, εξαρτάται μέχρι τέλειας προσαρμογής και απορρόφησής του από την ομάδα στην οποία ζει. Πάντοτε στις πρωτόγονες κοινωνίες, το άτομο συμμορφώνεται κατευθείαν προς τον τύπο της ζωής και την κοινωνική συμπεριφορά της ομάδας και δεν δυνατή για αυτό η υπεκφυγή. Η παράδοση της φυλής το απορροφά και το αφομοιώνει ενώ ταυτόχρονα η παράδοση αυτή απορροφάται από το άτομο και καθίσταται κτήμα του.

Εάν εμβαθύνουμε στον τρόπο πραγματοποίησης της αγωγής στους πρωτόγονους, μπορούμε να τονίσουμε τα ακόλουθα χαρακτηριστικά της:

✓ Η αγωγή των πρωτόγονων είναι ενεργητική και δραστήρια. Αν και δεν είναι οργανωμένη και συστηματική, εντούτοις είναι πολύ περισσότερο ενεργητική και δραστήρια από οποιαδήποτε άλλη μορφή αγωγής, διότι το παιδί συμμετέχει στις ασχολίες και τα έργα των γονέων του, των ώριμων, της φυλής του, μόλις καταστεί για αυτό ικανό. Ακολουθεί και μιμείται τους γονείς σε όλες τις ασχολίες τους, προσαρμόζεται νωρίς στις εργασίες τους και μαθαίνει να ζει τη ζωή των ενηλίκων. Δεν έχει λοιπόν, σχολείο το παιδί των πρωτόγονων, αλλά η δράση, η ζωή είναι το πραγματικό σχολείο του.

✓ Αλλά η αγωγή των πρωτόγονων είναι επίσης, αυθόρμητη και σχεδόν ασυνείδητη. Είναι ένα είδος αυθόρμητης τιθάσευσης του παιδιού, διότι δε χρησιμοποιεί καμία βία ή εξαναγκασμό. Το εισάγει στα έργα, τα ήθη, τα έθιμα και τις δοξασίες των ενηλίκων με την απευθείας επαφή και συμμετοχή σε αυτά. Έτσι, το παιδί ζει την κοινή ζωή και μαθαίνει όλα όσα το καθιστούν ικανό για αυτήν χωρίς να το αντιλαμβάνεται, σχεδόν ασυνείδητα.

✓ Η αγωγή των πρωτόγονων είναι κατά κύριο λόγο πρακτική. Αποβλέπει στο να εισάγει τα παιδιά απευθείας στην πρακτική ζωή και να τους διδάξει τον τρόπο αποτελεσματικής αντιμετώπισης των αναγκών τους. Μπορούμε μάλιστα να ισχυριστούμε, ότι η αγωγή αυτή εφαρμόζει πλήρως την άποψη του Decroly και του Dewey: «*Εις τη ζωή, δια της ζωής*».

✓ Η αγωγή των πρωτόγονων είναι περισσότερο πλήρης και φυσική από τη σύγχρονη αγωγή, η οποία πραγματοποιείται σε σχολεία μακριά από την πραγματική ζωή. Είναι φυσική, διότι δε χρησιμοποιεί επιτηδευμένα και τεχνητά μέσα διαπαιδαγώγησης, αλλά και διότι στηρίζεται απολύτως στις φυσικές τάσεις και ανάγκες του παιδιού. Οι ανάγκες του το υποχρεώνουν να αποδεχθεί την επενέργεια των ενηλίκων, τους οποίους μιμείται. Εξάλλου αυτή η επενέργεια ασκείται με φυσικό τρόπο και παιγνιώδη μορφή δια του παραδείγματος και της συμμετοχής στα έργα των ώριμων (Ξεκάλου & Παπαγεωργίου, 1969:13).

2.3. Κριτική επί της αγωγής των πρωτόγονων

Η αγωγή των πρωτόγονων είναι ένα είδος τέλειαις τιθάσευσης, προσαρμογής και υποταγής του παιδιού στο περιβάλλον στο οποίο ζει. Το είδος αυτό της αγωγής κατορθώνει να προσαρμόσει και να ταυτίσει τόσο πολύ το νέο στην ομάδα του (γένος ή φυλή), ώστε για αυτόν ολόκληρος ο κόσμος δεν υπάρχει παρά μόνο σε σχέση προς το σύνολο εντός του οποίου ζει.

Ένας υπερβολικός κοινωνιο-μορφισμός βασιλεύει λοιπόν, σε αυτό το στάδιο του πρωτόγονου. Μόνο μετά από μία μακρόχρονη εξέλιξη, όταν η ασφάλεια του ανθρώπου εξασφαλίστηκε λίγο καλύτερα, παρουσιάζεται μια κάπως ενσυνείδητη αγωγή με πρώτη μορφή την εξειδίκευση των κοινωνικών λειτουργημάτων και μάλιστα των επαγγελματιών. Τούτο αποτελεί σημείο απαρχής της συστηματικής αγωγής, η οποία εμφανίστηκε, όταν ο άνθρωπος κατέκτησε ανώτερα επίπεδα πολιτισμού, οπότε απαλλάχτηκε πλέον από την αποκλειστική καταπίεση των καθημερινών αναγκών του και κατόρθωσε να αποκτήσει σχετική άνεση, η οποία τού επέτρεψε να φροντίσει για την αγωγή και μόρφωσή του.

Εάν επιχειρήσουμε να κατατάξουμε την αγωγή των πρωτόγονων σε μία από τις κατευθύνσεις της σύγχρονης Παιδαγωγικής, οφείλουμε να αποδεχθούμε, ότι αυτή η μορφή της αγωγής ανήκει στην κοινωνική κατεύθυνσή της. Η αγωγή στους πρωτόγονους κυριαρχείται από τη φροντίδα της ικανοποίησης των κοινωνικών απαιτήσεων. Βεβαίως, μπορούμε να ισχυριστούμε, ότι η αγωγή γενικώς σημαίνει κοινωνικοποίηση του ατόμου και προπαρασκευή του για να καταστεί χρήσιμο μέλος της κοινωνίας. Η αντίληψη αυτή για την αγωγή βρίσκει την πλήρη εφαρμογή της στην αγωγή των πρωτόγονων. Το άτομο καθίσταται μέλος της κοινότητας, έχοντας τη

νοοτροπία της, την αίσθηση ότι ανήκει αναπόσπαστα σε αυτή και τη θέληση να την υπερασπιστεί.

Η μορφή αυτή της αγωγής υπάρχει και σήμερα περισσότερο διαδεδομένη από όσο ίσως φανταζόμαστε. Σήμερα το παιδί μορφώνεται κοινωνικά στην οικογένεια, στο σχολείο, στο χωριό ή στην πόλη όπου ζει. Εντούτοις, παράλληλα φροντίζουμε και για τη μόρφωση του ατόμου ως ατόμου. Όμως, οι πρωτόγονοι λαοί μόνο κοινωνική αγωγή ασκούν, φροντίζουν μόνο για το συμφέρον της κοινότητας και όχι του ατόμου.

3. Η συναισθηματική ζωή των πρωτογόνων

Χρησιμοποιούμε τον όρο «συναίσθημα του πρωτόγονου», όταν αναφερόμαστε στην αναδημιουργία των ουσιαστικών χαρακτηριστικών του προπολιτισμένου συναισθήματος και της προ-πολιτισμικής σκέψης. Ίσως το πιο σημαντικό στην ανθρωπολογική ανάλυση του πρωτόγονου ανθρώπου είναι, ότι η αντίληψη του μυθικού στοιχείου αναφέρεται σε κάποιο τρόπο συναισθήματος και σκέψης και όχι σε ιδιαίτερες ιδέες ή νοητικά αντικείμενα (Bell, 1976:20).

Βασικό χαρακτηριστικό του συναισθήματος του πρωτόγονου είναι η απουσία μιας σταθερής και λογικής διάκρισης ανάμεσα στον εσωτερικό κόσμο των συναισθημάτων και τις εξωτερικές συνθήκες ζωής. Ο Ernst Cassirer, συνοψίζοντας ορισμένες κεντρικές τάσεις της ανθρωπολογικής σκέψης, επισημαίνει ότι ο πρωτόγονος άνθρωπος προβάλλει στην πραγματικότητα τις ανάγκες και τις επιθυμίες της δικής του φύσης σαν αντικειμενικές ιδιότητες του εξωτερικού κόσμου (Bell, 1976:22).

Όταν ο πρωτόγονος άνθρωπος αντίκριζε τις διάφορες όψεις του κόσμου της Φύσης, όπως λόγου χάρη τον καιρό, τα ζώα ή τα φυτά τα έβλεπε σαν εκδηλώσεις μιας βούλησης και μιας νόησης όμοιας με τη δική του. Παρόλο που το περιβάλλον τού φαινόταν πολλές φορές εχθρικό, ο πρωτόγονος άνθρωπος αισθανόταν πως οι σχέσεις του με το περιβάλλον αυτό ήταν συγγενικές και όχι υπερβατικές ή ξένες προς αυτόν.

Η σχέση αυτή με το φυσικό περιβάλλον που περιλαμβάνει όλα τα συναισθήματα, από την ευγνώμονη λατρεία ως το δεισιδαιμονικό δέος, μπορεί να συνοψιστεί σαν φυσική ή κοσμική ευσέβεια· και αναφορικά με τον όρο αυτό πρέπει να έχουμε υπόψη μας δύο παρατηρήσεις. Πρώτα-πρώτα, ότι οι δυνάμεις της φύσης δεν μπορούν να θεωρηθούν ηθικά “αγαθές” ή ωφέλιμες με τη χριστιανική σημασία της λέξης, όπως και δεν αντιστοιχούν στη χριστιανική έννοια του υπερφυσικού. Το

πρωτόγονο δέος είναι τόσο στενά συνδεδεμένο με το φόβο, όσο και με τη λατρεία και οι φυσικές θεότητες που δημιουργεί, υπακούουν τόσο λίγο σε ηθικές πιέσεις, όσο και η ίδια η Φύση.

Η δεύτερη παρατήρηση έρχεται σαν επακόλουθο της πρώτης. Αφού η φυσική ευσέβεια δεν αντιπροσωπεύει ουσιαστικά μια ηθική αντίληψη, δεν αντιτάσσεται στο φόνο, ούτε καν στον κανιβαλισμό, όπως αντιτάσσονται τα πολιτισμένα μας ηθικά συστήματα – μόλο που κι αυτά δεν έχουν πολλές φορές ικανοποιητικά αποτελέσματα. Κι ενώ εμείς αντιλαμβανόμαστε τη συμπεριφορά με τρόπο προσωπικό και δημιουργικό, σαν ηθική υπευθυνότητα ή προσπάθεια για ελεύθερη βούληση, ο πρωτόγονος άνθρωπος την αντιλαμβάνεται με την απαγόρευση που εκφράζει δεισιδαιμονικό δέος για τις δυνάμεις του έξω κόσμου. Η φυσική ευσέβεια είναι ένα σύμπλεγμα συναισθημάτων που δεν δυνατόν να ερμηνευτεί ούτε με τους θρησκευτικούς, ούτε με τους ηθικούς όρους, τους συγγενικούς με το δικό μας πολιτισμό. Είναι ένας τρόπος συναισθήματος και σκέψης που συνδέεται στενά με τον κόσμο της Φύσης, που δέχεται ότι η ανθρώπινη ζωή αποτελεί μέρος αυτού του κόσμου (Bell, 1976:26).

Συμπεράσματα

Τον περασμένο αιώνα, οι διάφοροι ερευνητές έστρεψαν την προσοχή τους προς διάφορους λαούς, που μόλις τότε είχαν ανακαλυφθεί, ξεχασμένοι και απομονωμένοι στο περιθώριο των πολιτισμών ή άγνωστοι παντελώς στον υπόλοιπο γνωστό κόσμο. Οι λαοί αυτοί ζούσαν μια φυσική ζωή, χωρίς ιδιαίτερα γνωρίσματα ανώτερου τεχνολογικού πολιτισμού. Επρόκειτο για τους λαούς που ζούσαν απομονωμένοι σε διάφορες περιοχές της Αφρικής, της Ασίας, της Αμερικής (Εσκιμώοι) και των νήσων του Ειρηνικού Ωκεανού (Ωκεανία, Μελανησία). Από την εξεύρεση αυτών των λαών που ονομάστηκαν *πρωτόγονοι* και από την καταγραφή των αντιλήψεών τους, ανέκυψαν διάφορες θεωρίες περί προέλευσης της θρησκείας.

Εάν στη μελέτη των σύγχρονων μορφών θρησκείας πολιτισμένων λαών παρουσιάζονται πολλές δυσκολίες, αυτό ισχύει πολύ περισσότερο για τις θρησκείες των πρωτόγονων. Είναι αλήθεια, ότι η ζωή των πρωτόγονων λαών έχει τύχει ιδιαίτερης προσοχής από τους πολιτισμένους και έχουν γίνει πολλές μελέτες για αυτούς. Και θα μπορούσε ακόμη να παρατηρηθεί γενικά, ότι η θρησκεία αποτέλεσε κι αποτελεί καθολικό φαινόμενο, το οποίο διαποτίζει όλη τη ζωή των ανθρώπων. Δε θα

μπορούσε κανείς ούτε στο παρελθόν, ούτε στο παρόν να βρει λαό χωρίς κάποια μορφή θρησκείας.

Σήμερα οι πρωτόγονες κοινωνίες παρουσιάζουν σχετική εξέλιξη, σε σχέση προς τις προϊστορικές πρωτόγονες κοινωνίες. Χρειάστηκαν πολλές χιλιετηρίδες για να φθάσουν και οι σύγχρονοι πρωτόγονοι λαοί στο στάδιο, στο οποίο βρίσκονται ήδη. Χρειάστηκαν σκληροί αγώνες εναντίον της φύσης, της πείνας, του ψύχους, της απειλής των ζώων ή των άλλων ανθρώπων, καθώς και αρκετές υλικές πρόοδοι που αύξησαν τη δύναμη και την ασφάλεια των σύγχρονων πρωτόγονων λαών σε σύγκριση προς τους πρωτόγονους λαούς του παρελθόντος.

Παρόλο αυτά οι σύγχρονοι πρωτόγονοι μάς παρέχουν ακόμα την εικόνα κοινωνικών ομάδων, εντός των οποίων κανένας ειδικός θεσμός δεν υπάρχει για τη μόρφωση των νέων. Η αγωγή και στους σύγχρονους πρωτόγονους λαούς παρέχεται δια της μίμησης, του παραδείγματος, της συμμετοχής των παιδιών στις εργασίες των ενηλίκων, στα ήθη, έθιμα και τις θρησκευτικές τελετές του περιβάλλοντός τους.

Βιβλιογραφία

Bell, M. (1976) *Το Πρωτόγονο*, μτφρ. Ράλλη, Ι. & Χατζηδήμου, Κ., Αθήνα: Ερμής.

Ζιάκας, Γ. (1990) *Θρησκευσιολογία η θρησκεία των προϊστορικών κοινωνιών και των αρχαίων λαών*, Θεσσαλονίκη: Αδελφών Κυριακίδη.

Μοντεσσόρι, Μ. (1980) *Να εκπαιδύσουμε το ανθρώπινο δυναμικό*, μτφρ. Κωστελένου, Δ., Αθήνα: Γλάρος.

Μουστάκης, Γ. (1983) *Οι πέντε μεγάλες θρησκείες του κόσμου*, Αθήνα: Πατάκη.

Ξεκάλου, Γ. & Παπαγεωργίου, Γ. (1969) *Η αγωγή δια μέσου των αιώνων*, τ. Α', Ηράκλειο: αυτοέκδοση.

Παρασκευοπούλου, Α. (1971) *Αι θρησκείαι, Ιστορική έκθεσις και ανάλυσις των θρησκειών της ανθρωπότητας*, Αθήνα: αυτοέκδοση.

Χαντφελντ, Τ. Α. (1979) *Παιδικότητα και εφηβεία*, μτφρ. Λώμη Μ., Αθήνα: Ουμάρι.

Χ.Ο. (1992) Πρωτόγονες θρησκείες, *Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 21, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.